

СИСТЕМА РОБОТИ ДЛЯ ПОСТАНОВКИ ТА КОРЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИМОВИ БОЛГАРАМ²⁵

Ірина Прожогіна

Abstract: This article touches upon the issue of Ukrainian pronunciation training, provided to Bulgarians. It gives extensive coverage to the importance of distinctions between specific articulation traits of the mother tongue and foreign language awareness. The nationally oriented approach allows to anticipate and forestall phonetic interferential manifestations in Ukrainian speech as well as arrange exercises for pronunciation training and improving according to the difficulties that Bulgarian language speakers face.

Keywords: articulation basis, nationally oriented approach in phonetic, Ukrainian language for foreigners, Bulgarian language.

Болгарія і Україна мають тривалі суспільні, економічні та культурні зв'язки, що мотивує болгар до вивчення української мови, а українців – до вивчення болгарської. Неоціненну допомогу в цьому надають підручники, автори яких усвідомлюють необхідність та ефективність національно-орієнтованого навчання. Таким підручником з української мови для болгар є «Українски език за българи» Албени Стаменової та Райни Камберової (Стаменова, Камберова 2008). У першій частині підручника (роки видань – 2008 та 2012) вміщено розділ «Фонетика», опрацювання якого болгарами дозволяє їм розуміти особливості звукової системи української мови, зокрема й через її відмінності від фонетичної системи болгарської мови. Зрозуміло, що для з'ясування цих особливостей та відмінностей потрібна системна робота не лише з боку студентів, але й з боку викладача, для чого він звертається до наукових розвідок та навчально-методичних праць у цій царині. Проблеми порівняльної та контрастивної фонетики стосовно української та болгарської мов висвітлено в нечисленних розвідках, з-поміж яких назвемо ґрунтовну працю Юрія Шевельова «Історична фонологія української мови» (в її заключній частині вміщено па-

²⁵ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_019

раграф «Українська мова в її стосунку до болгарської» (Шевельов 2002)) і статтю Ольги Албул та Ольги Сороки «Наслідки іншомовних впливів у болгарській мові (фонологічний аспект)» (Албул, Сорока 2015). Деякі фонетичні труднощі, що виникають у болгар при вивченні української мови, висвітлюються в статті Лілії Желевої «Мовна інтерференція у навчанні болгар української мови» (Желева 2019). Наша публікація продовжує методичний аспект цієї теми і має на меті запропонувати систему роботи з постановки української вимови болгарам на основі свідомо-практичного підходу, на базі порівняння артикуляційних баз двох мов.

Артикуляційна база – це сукупність навичок артикуляції (вимовляння), властивих усім носіям мови, що засвоюється ними в процесі опанування мови.

Завдання викладача фонетики іноземної мови, на наш погляд, полягає в приверненні уваги студентів до таких особливостей артикуляційних баз рідної та іноземної мов (і до відповідних моментів артикуляції):

- 1) тотожність певних артикуляцій у двох (чи й більше) мовах;
- 2) повна розбіжність у певних артикуляціях у двох мовах;
- 3) часткова розбіжність у певних артикуляціях у двох мовах.

Найбільшої уваги потребує вимова, пов'язана з частковою розбіжністю артикуляцій, оскільки такі розбіжності не є очевидними.

Фокусування на розбіжностях артикуляційних баз рідної та іноземної мов дозволяє усвідомлювати ці розбіжності. Цьому допомагають наочні засоби – рентгенограми, палатограми, схеми й таблиці. Систематичне фонетичне тренування на значному спеціально дібраному матеріалі дозволяє ефективно засвоювати особливості іноземної артикуляції. Такий підхід ми й називаємо свідомо-практичним.

У системі українського вокалізму найбільш складним для вимови болгарами є голосний /и/, оскільки відповідної фонемі немає в болгарській фонетичній системі, а болгарський голосний високого ступеня підняття язика, що передається літерою *и*, відповідає українському голосному /і/ (також буква *і*). Тому для правильної вимови українського [и] потрібно насамперед усвідомити високо-середній ступінь підняття язика при артикуляції цього голосного. Методично виправданим вважаємо спочатку відпрацьовувати вимову складів та слів з [и], що не мають фонетично схожих лексичних відповідників у болгарській мові: *ми, мир, бити, вони, кидати* та ін. Для розуміння фонематичності /и/ важливо пропонувати студентам пари українських слів, що розрізняються голосними /і/ та /и/ (зауважуючи, що [и] вимовляється після твердих приголосних, а [і] – після м'яких та напівпом'якшених): *пів – пив, віти – вити, уміти – умити, сипатися – сипатися* тощо. Після цього варто порівняти вимову болгарських та укра-

їнських слів з однаковим написанням і тотожним лексичним значенням: укр. та болг. *бик, кит, вид, видра, високо, пише, лимон, квартира, картина, килим* та ін. і лише потім порівняти вимову слів, що відрізняються ще й лексичним значенням: *година* – укр. ‘одиниця виміру часу, що дорівнює 60 хвилинам’ (болг. ‘час’), болг. ‘одиниця виміру часу, що дорівнює 365 дням’ (укр. ‘рік’); *диня* – укр. ‘баштанна рослина з великими запашними плодами, а також плід цієї рослини, зазвичай жовтого або білого кольору’ (болг. ‘пъпеш’), болг. ‘баштанна сланка рослина з великими їстівними плодами, а також плід цієї рослини з солодкою червоною серединою’ (укр. ‘кавун’).

Особливістю українського вокалізму є те, що ненаголошені голосні [и] та [е] перед складом з такими саме наголошеними голосними зближуються у вимові: [и] вимовляється з призвуком [е] – звук [и^е] (*мине* [ми^{не}], *сидить* [си^дйт’]), [е] вимовляється з призвуком [и] – звук [е^и] (*мене* [ме^{не}], *сердитий* [се^рдітиї]). Проте недотримання цього вимовного нюансу не сприймається як фонетична чи навіть орфоепічна помилка і ніяк не ускладнює комунікацію, тому на цей момент варто звертати увагу лише найбільш мотивованих студентів.

Українські ненаголошені голосні [о] та [у], на відміну від болгарських, не збігаються у вимові й зазнають лише кількісної редукції (зберігають той самий ступінь підняття язика, що й наголошені: /о/ – середнього підняття, /у/ – високого підняття; за винятком ненаголошеного [о] перед наголошеним [у], який, дійсно, вимовляється з наближенням до [у]: *кому* [ко^уму], *зоу́ля* [зо^узу́ла]). Усвідомити це допомагає порівняння вимови схожих у двох мовах слів: *роса* (укр. [росá], болг. [руса]), *коридор* (укр. [коридóр], болг. [курідор]), *корона* (укр. [корóна], болг. [куруна]), укр. *топо́ля* – болг. *топо̀ла* та ін. Важливо зберігати різний ступінь підняття язика і «чисту» вимову українських ненаголошених [о] та [у] в словах-квазіомнімах: *нога́* – *нугá*, *роки́* – *руки́*, *коса є* – *куса́є* та ін.

У системі українського консонантизму чи не найбільшу складність для болгар становить фонема /г/ через відсутність цієї дзвінкої глоткової приголосної фонемі в болгарській мові. Для постановки правильної вимови цього приголосного важливо:

1) усвідомити місце творення українського [г]: це єдиний приголосний глотковий, або фарингальний; у болгарській мові глоткових приголосних немає, – отже, треба проаналізувати місце творення українського [г] за рентгенограмами чи малюнками на основі рентгенограм;

2) зрозуміти його дзвінкість, а для цього проаналізувати вимову дзвінкого алофона приголосної фонемі /х/ (в МФА цей алофон позначається [χ]) у болгарській мові, який вимовляється у вигуку *аха*, а також перед наступним дзвінким: *видях го* [vi'dʲaʏgo];

3) тренувати дзвінкий український приголосний перед голосними й сонорними приголосними, спочатку в словах, що не мають схожих лексичних відповідників у болгарській мові (для уникнення небажаної інтерференції): *гарний, гадка, годі, гуркіт, гучно, гарбуз, ганьба, газета, галявина, гаманець, гуртом, гукати, гудіти; грань, гриб, гроші, грюкіт, глядач, гнути, гнучкий* та ін.;

4) порівняти вимову схожих українських і болгарських слів, де українською вимовляється дзвінкий [г], а болгарською – глухий [х]: укр. *гармонія* – болг. *хармония*, укр. *горизонт* – болг. *хоризонт*, укр. *готель* – болг. *хотел*, укр. *гумор* – болг. *хумор*, укр. *гектар* – болг. *хектар*, укр. *гербарій* – болг. *хербарий* тощо і тренувати дзвінку вимову фарингального приголосного в українських словах;

5) порівняти вимову українських квазіомонімів – слів, що відрізняються лише одним приголосним [г] – [х] (це закріплює розуміння фонематичності /г/ та /х/ у звуковій системі української мови): *гай – хай, голод – холод, голодний – холодний*;

6) зрозуміти щільний спосіб творення українського приголосного на відміну від проривного болгарського і відпрацювати таку вимову на значному фонетичному матеріалі, добираючи пари слів з тим самим лексичним значенням: *геній, герой, гайка, гама, група, горло* (болг. *гърло*), *готовий* (болг. *готов*), *гуска* (болг. *гъска*), *грам, градус, графік, грек, грім, грати* (болг. *играя*), *гнити* (болг. *гния*), *гніздо* (болг. *гнездо*), *категорія, геометрія, географія* та ін. Цей етап завершує усвідомлення артикуляційних особливостей українського приголосного [г] як глоткового дзвінкого щільного. В ідеалі значна кількість повторень при усвідомленні артикуляційних ознак виробляє автоматичну навичку правильної вимови.

Необхідно тренувати й вимову напівпом'якшеного [г'] перед [і]: *гімн, гірко, гілка, гідний, гірше* та ін.

Окремо варто звернути увагу на те, що в українській фонетичній системі є й проривний звук [г], що передається такою ж літерою і вимовляється так само, як болгарський проривний [г] (на письмі позначається відповідною літерою). Частотні українські слова з г: *гудзик, ганок, ґрунт, ґрати* (болг. *решетка* (‘загорожа’, а також ‘залізна решітка на вікні’)), *гуля, тава* (також у фразеологізмі «*ловити тав*» – марно витратити час, байдикувати), *прогавити*.

Болгарам слід звернути увагу на твердість українських приголосних /ш/ і /ж/. Звуки [ш], [ж] в українській мові тверді (пом'якшуються лише перед [і]), а в болг. мові напівм'які (пор. вимову слів *шум, жаба* українською та болгарською; а також болг. *бори, шапка*), тому треба тренувати вимову твердих українських [ш] та [ж] у комбінаціях з усіма голосними,

крім [i]: *шапка, шуба, йшов, шити, жаль, жук, жовтий, жити*, а також у кінці слова: *наш, ваш* та ін. Щодо [ж] треба зауважувати відсутність оглушення в кінці слова: *багаж, гараж, їж* тощо.

Для засвоєння вимови звукосполучення приголосних [шч], що в українській графіці передається буквою *щ*, пропонуємо тренувати вимову цього звукосполучення в словах, що не мають схожих відповідників у болгарській мові (*щит, щелепа, щілина, щодня, щока, щур, щепити, щеплення, щebetати, щільний, плащ, кущ, хрущ* та ін.), і в словах, що мають такі відповідники, в котрих болгарською вимовляється [шт]: укр. та болг. *що, щука*, укр. *щастя, щедрість, щипати* та ін.

Болгарам, що опановують українську, треба засвоїти, що в українській мові немає кінцевого оглушення приголосних, тому вимовляємо дзвінко приголосні в кінці слів українською:

1) у словах, що не мають схожих лексичних відповідників у рідній мові: *гриб, вид, код, дід, віз, вуж, біг* та ін.;

2) у словах, що мають схожі лексичні відповідники (пор. вимову в обох мовах): укр. *герб* [герб] – болг. *герб* [герп], укр. *куб* [куб] – болг. *куб* [куп], укр. *клуб* [клуб] – болг. *клуб* [клул], укр. *зуб* [зуб] – болг. *зьб* [зьп], укр. *дуб* [дуб] – болг. *дьб* [дьп], укр. *штаб* [штаб] – болг. *щаб* [штап], укр. *наród* [наród] – болг. *наród* [нарот], укр. *завód* [завód] – болг. *завód* [завот], укр. *анáліз* [анáл'із] – болг. *анализ* [аналіс], укр. *гепáрд* [гепáрд] – болг. *гепáрд* [гепарт], укр. *морж* [морж] – болг. *морж* [морш].

В українській немає й оглушення дзвінких перед глухими на стику кореня й суфікса, що також потрібно тренувати в болгар, аби запобігти інтерферентному впливу з боку рідної мови: пор. укр. *солódка* [солодка] – болг. *сладка* [слатка], укр. *тяжкі́й* [т'ажкі́й] – болг. *тежко* [тешко] та ін.

Після опанування певної фонетичної особливості на матеріалі слів, що не мають схожих вимовних чи лексичних відповідників у рідній мові, варто пропонувати для порівняння слова, що відрізняються і вимовою, і лексичним значенням, наприклад: укр. *пріказка* [пріказка] (болг. ‘поговорка’) – болг. *приказка* [прікаска] (укр. ‘казка’).

На стику префікса й кореня, а також прийменника й наступного слова, в українській мові відбувається часткове оглушення дзвінкого приголосного перед глухим, пор.: укр. *підпис* [п'ід'пис] – болг. *подпис* [потпіс]. Недотримання цієї норми не перешкоджає розумінню почутого і не сприймається як мовленнєва помилка, тому за браком часу для формування суто фонетичної компетенції ця позиція, на наш погляд, не вимагає спеціального відпрацювання. Виняток становить повне оглушення прийменника з перед глухим приголосним наступного слова, яке не відбивається на письмі, тому на це треба звертати увагу: з *тобóю* [стобóју], з *пéрцем* [спéрцем],

з *хлібом* [схл'ібом], а також оглушення префікса з- перед глухим приголосним кореня: *зціпіти* [с'ц'іпіти], *зсіпати* [с:сіпати].

На відміну від болгарської мови, фонема /в/ в українській мові належить до сонорних приголосних і тому за жодних умов не оглушується. Крім того, треба зважати на позиційні зміни /в/ – вокалізовану вимову білабіального [ў] в кінці складу після голосного і вимову лабіо-дентального [в] на початку складу перед голосним. Через це необхідно добирати й опрацьовувати значний за обсягом фонетичний матеріал з губно-губним [ў] та губно-зубним [в], щоб домогтися повної звучності цих алофонів:

1) у кінці слів перед паузою (тут вимовляється губно-губний вокалізований (напівголосний) [ў]): *кров, знов, любов, Київ, Харків, Львів, знав, спав, сидів, робив, зустрів* та ін.;

2) префікс *в-* перед глухим приголосним кореня (губно-губний [ў]): *вхід, входить, втерти, всипати, вкотре, втретє, вчетверте, вп'яте* та ін.;

3) прийменник *в* перед голосними, сонорними та глухими приголосними (губно-зубний [в]): *в Україні, в Одесі, в Америці, в Норвегії, в Мюнхені, в Києві, в Софії, в Туреччині, в парку, в хаті* та ін.

Певні труднощі в болгар виникають із засвоєнням українських звукосполучень з приголосним [j]. Для опанування вимови таких звукосполучень, що передаються йотованими буквами *є, ю, я, ї*, необхідно порівнювати вимову схожих слів та спостерігати за вимовою українських слів із цими звукосполученнями:

1) з йотованими голосними після голосного в українській мові: укр. *клієнт* [кл'іјєнт] – болг. *клиент*, а також укр. *поїзд, моя, твоя, мою, твою, моє, твоє, мої, твої* та ін.;

2) з йотованими голосними після апострофа в українській мові: укр. *бар'єр* [бар'єр] – болг. *бариєра*, укр. *кар'єра* [кар'єра] – болг. *кариєра* тощо. Важливо звертати увагу на кількість голосних та складів у таких словах. Пор. також вимову укр. *слов'янський* та болг. *славянски*, укр. *м'ясо* та болг. *месо*, укр. *ім'я, в'юн, б'є, б'ють, н'є, н'ють, н'яниця, пір'я* та ін.;

3) з йотованими голосними після м'якого знака в українській мові: укр. *барельєф* [барел'јєф] – болг. *барелеф*, укр. *бракон'єр* [бракон'єр] – болг. *бракониєр* та ін.

У болгарській мові *ь* (єр малък) трапляється лише перед *о* перед голосними: *бельо* (укр. ‘білизна’). Звукосполучення *-ьо-* у болгарській мові передає м'якість попереднього приголосного і деяку йотованість голосного *о*. Пор.: укр. *бульйон* [бул'јон] – болг. *бульон*. В українській мові сполучення м'яких приголосних з *о* «чисте», без призвуку [j] чи вокалізованого [і]: *льон* [л'он], а також *сьорбати, тьохкати, синьоокий* та ін.

М'якість приголосних в українській мові, на відміну від болгарської, поширена в різних позиціях у слові й у різних комбінаціях звуків, тому постановка чи корекція вимови українських м'яких приголосних у болгар вимагає тривалих тренувань.

В укр. мові м'які приголосні трапляються перед усіма голосними, крім *и*: *світ, свято, лютий, цілий, цятка, сів, саяв, сьомий, дзьоб, синє, лле, мільярд* тощо; часто зустрічаються в кінці слова (позначається буквою *ь* після приголосного), пор.: укр. *учитель* – болг. *учител*, укр. *бандероль* – болг. *бандерол*, укр. *медаль* – болг. *медал*, укр. *день, Великдень* – болг. *ден, Великден*, укр. *десять* – болг. *десет*, укр. *віолончель* – болг. *виолончело* та ін.; перед приголосними (позначається буквою *ь* після приголосного), пор.: укр. *результат* – болг. *результат*, укр. *спальня* – болг. *спалня*, укр. *вальс* – болг. *валс*, укр. *восьмий* – болг. *осми* та ін.

Складність полягає в тому, що в певних буквосполученнях приголосних м'якість попереднього приголосного не позначається буквою *ь* після нього перед наступним м'яким приголосним, а саме: на письмі не передається асиміляція передньоязикових зубних приголосних за м'якістю. Отже, потрібна копітка робота з усвідомлення та постановки вимови м'яких перед м'якими приголосними у сполученнях:

- [с'т']: *гість, шість, молодість, стіна, стіл, постіль, листя, чисті, гості, у місті* тощо;
- [з'д']: *розділ, у гнізді, у поїзді, у під'їзді, здійснити, роздягнутися* тощо;
- [с'н']: *сніг, пісня, голосні, сучасні, чесні, корисні, тисніть, поясніть, пояснюйте* тощо;
- [з'н']: *зняти, зняти, пізній, пізніше, різні, морозні, у кузні* тощо;
- [н'с']: *пенсія, український, слов'янський, іспанський, американський* тощо;
- [н'т']: *мантія, бунтівний, елементів, гвинтівка, Леонтій, на фундаменті* тощо;
- [н'д']: *Індія, Голландія, тендітний, грандіозний, у команді, на веранді* тощо;
- [с'ц']: *на місці, у масці, у касці, у колісці, зцідити, зціпити* тощо;
- [н'ц']: *танці, вранці, у кінці, українці, жінці, до сонця, Франція, конференція* тощо;
- [ц'н']: *міцні, міцність, зміцнювати* тощо;
- [н'н'] ([н':]): *осінній, осіння, осіннє, знання, уміння, завдання* тощо;
- та інші довгі (подвійні) приголосні, якщо після другої приголосної букви стоять голосні *і, я, ю, є*: *життя, гілля, із сіллю, волосся, узвишиша, бездоріжжя, знаряддя* тощо.

- Вимова сполучень м'яких [д'н'] та [т'н'] має бути зливою, стягненою, без експлозивності першого приголосного (це так звані фаукальні приголосні): *дні, сьогодні, будні, одні, голодні, холодні, модні, задні, передні, середні, рідні, рідня, відніс, відняти, у Відні, необхідні; сотня, ватні, хатні, м'ятні, відчутні, могутні, самотній* тощо.

Отже, навчання правильної української вимови (як і корекція вимови) повинно ґрунтуватися на свідомо-практичному підході й бути національно орієнтованим (враховувати особливості артикуляційної бази рідної мови); ми показали це стосовно болгарської. Урахування особливостей артикуляційної бази рідної мови при опануванні іноземної (розуміння того, які ділянки фонетичних систем двох мов тотожні, які схожі, а які зовсім різні) допомагає визначити послідовність подачі й опрацювання фонетичного матеріалу – від простого до складнішого, від спостереження до порівняння й аналізу. Важливо, щоб навчальні посібники та збірники вправ з фонетики були структуровані й насичені фонетичним матеріалом, складність якого поступово збільшується, проте кожного разу в полі зору перебуває лише одна фонетична чи фонетико-графічна проблема. Вправи на відтворення фонетичного матеріалу необхідно супроводжувати його аудіозаписом.

Література:

- Албул, Сорока 2015:** Албул, О., О. Сорока. Наслідки іншомовних впливів у болгарській мові (фонологічний аспект). – В: *Българска україністика*, 2015, № 5, с. 48–53. <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/Almanah_5.pdf> (відвідано 26.10.2021).
- Желева 2019:** Желева, Л. Езикова інтерференція в обучението на българи по украински език. – В: *Българска україністика*, 2019, № 8, с. 76–83. <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/A1_8.pdf> (відвідано 26.10.2021).
- Стаменова, Камберова 2008:** Стаменова, А., Р. Камберова. *Українски език за българи*. Част I. Софія, 2008.
- Шевельов 2002:** Шевельов, Юрій. *Історична фонологія української мови*. Харків, 2002. <<http://litopys.org.ua/shevelov/shev08.htm#pid12>> (відвідано 26.10.2021).

Інформація про автора:

Ірина Прожогіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: i.prozhohina@knu.ua